

FARKAS LILLA* – KÖRTVÉLYESI ZSOLT**

EGYÉN ÉS CSOPORT, KISEBBSÉG ÉS TÖBBSÉG. A CSOPORTOS IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS LEHETŐSÉGEI***

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.1.02>

A tanulmány kiindulópontját a csoportos igényérvényesítésnek a kutatás korábbi szakaszában azonosított előnyei jelentik a kisebbségi jogérvényesítésben. A jelen írásban az emberi jogi ítélkezés részét képező magyar és európai eseteken keresztül vizsgáljuk, hogyan kapcsolható ez az eljárási megoldás a gyakorlatban megjelenő dilemmákhoz. A tanulmány a fogalmi tisztázást követően először a jogvédelem hatékonyságát vizsgálja a kisebbségi jogok és a csoportos igényérvényesítés kapcsán, majd tágítva az elemzés fókuszát, a stratégiai és a politikai többség akarásával ellentétes jogérvényesítéssel szembeni gyakori kritikát tárgyalja, a jog politikai eszközzé válását. Ennek kapcsán külön fejezet foglalkozik azzal a veszéllyel, hogy a kisebbség védelmére szánt eszközök a többségi részrehajlás közegeiben hogyan válhatnak az eredetivel ellentétes cél szolgálóvá, és ez milyen tanulságokat rejt. Végül a képviselő és a finanszírozás kapcsán teszünk a kisebbségeket és a csoportos igényérvényesítést érintő megállapítást. A tanulmány következtetései szerint a kártérítési logika csoportos szintű alkalmazása növelheti a jogvédelem hatékonyságát, továbbá javíthatja az azonosított költségvetési problémákat. A csoportos igényérvényesítés ezen felül a jogi eljárásokban is megjelenő többségi részrehajlást is ellensúlyozhatja azzal, hogy a csoportos elemet és az ehhez kapcsolódó tágabb – gyakran statisztikai – bizonyítékok mérlegelését kifejezetten az eljárás részévé teszi. Végül a csoportos igényérvényesítés jobban kezeli azt a problémát, hogy a csoportérdekek egyéni eljárási keretben esetlegesen jelennek meg, hiszen a vizsgálandó kérdések közé emeli azt, hogy a képviselő megfelelően tudja-e képviselni a képviselt csoportnak az ügyben megjelenő, adott esetben szerződéses érdekeit.

* PhD, adjunktus, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter stny. 1/A.; kutató, CEU Demokrácia Intézet, 1051 Budapest, Nádor u. 15. E-mail: lilla.farkas@eui.eu.

** PhD, tudományos munkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; docens, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter stny. 1/A. E-mail: kortvelyesi.zsolt@tk.hu.

*** A kutatás a 124806. és 124804. számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs (NKFI) Alapból biztosított támogatással, a PD és FK pályázati program finanszírozásában valósult meg. Farkas Lilla a jelen tanulmány elkészültéhez „A nemzetiség és etnicitás jogi operacionalizálása” című, 34962. számú NKFI projekt keretében társszerzőként járult hozzá.

A csoportos igényérvényesítés, elsősorban eljárásjogi szempontból, viszonylag gyakran tárgyalt téma a hazai szakirodalomban is,¹ bár annak komplex elemzését az amerikai jogtudományban találjuk.² Sok csoportos eljárási megoldás a versenyjog és fogyasztóvédelem,³ olykor a környezetvédelem területén jelent meg. A magyar jogban 1996 óta van kapcsolódó megoldás, versenyjogi területen,⁴ az Európai Unió átfogóbb törekvése pedig a fogyasztóvédelem erősítését célozza,⁵ szintén általánosabb igényű rendelkezés az új Polgári perrendtartás kollektív igényérvényesítéssel kapcsolatos perekkel kapcsolatos része.⁶ A megoldások jellemzően elmaradnak az irodalom egy részében kívánatosnak tartott átfogóbb *opt-out* megoldástól (amely meg nem nevezett károsultak szélesebb körű képviselőjére is módot ad), azonban megjelenésük azt mutatja, hogy van igény arra, hogy hatékonyabb jogi megoldások szülessenek a szélesebb kört érintő jogsértésekre. A rendszerszinten jelentkező jogsértések kezelése mellett a gyengébbnek tekintett fél segítségének szándéka motiválja a legtöbb megoldást, például a gyártókkal, eladókkal, szolgáltatókkal, ipari szennyezőkkel szembeni fellépésben.

A jelen írásban tárgyalt megoldást részben az motiválja, hogy a magánjogból ismert megfontolások érvényesek az emberi jogok és azon belül a kisebbségi jogok megsértésére is. Emberi jogi területen is találunk a csoportos igényérvényesítést segítő megoldásokat: az Emberi Jogok Európai Bírósága kísérletezik a rendszerszintű jogsértések átfogóbb kezelésével,⁷ az Európai Szociális Charta pedig kifejezetten

¹ NAGY Csongor István: „Javaslat a csoportper honi szabályozására az új Polgári Perrendtartás kodifikációjának apropóján” *Magyar Jog* 2014/4. 203–213; BENCSIK Klaudia: „A class action eredete és kialakulása a polgári perjogi kodifikáció tükrében” *Jogi Tanulmányok* 2014/1. 654–663.; HARSÁGI Viktória: „A modellválasztás dilemmái a kollektív igényérvényesítés hazai szabályozásánál” *Eljárásjogi Szemle* 2016/1. 24–30.; GELENCSÉR Dániel: „Közérdekű igényérvényesítés Magyarországon I. – a gyakorlat tükrében” *Eljárásjogi Szemle* 2016/3. 31–45.; GELENCSÉR Dániel: „Közérdekű igényérvényesítés Magyarországon II. – a gyakorlat tükrében” *Eljárásjogi Szemle* 2016/4. 25–37.; TÓTH Barbara: „A kollektív igényérvényesítés, mint új eljárásjogi jogintézmény” *Agrár- és Környezetjog* 2017/23. 194–207.; ÜDVARY Sándor: „A közérdekű és társult perek a polgári perrendtartásban” *Jogtudományi Közlöny* 2018/5. 221–230.

² A jelen tanulmányhoz közel álló megközelítéshez például: Owen M. Fiss: „The Political Theory of the Class Action” *Washington & Lee Law Review* 1996. 21–31.

³ Itthon lásd a *fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény* 38–39. §-ait a közérdekű igényérvényesítésről és keresetről.

⁴ *A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény* hozta be ezt a megoldást.

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/1828 irányelve (2020. november 25.) a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviselői keresetokról és a 2009/22/EK irányelv hatályaon kívül helyezéséről.

⁶ Lásd a Pp. nyolcadik részét a „kollektív igényérvényesítéssel kapcsolatos perek”-ről. A kommentár-irodalomból: HARSÁGI Viktória: „Kollektív igényérvényesítéssel kapcsolatos perek” in VARGA István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja: II/III: 263. § – 633. §.* (Budapest: HVG-ORAC 2018) 2004–2044. WALLACHER Lajos: „A közérdekből indított per” in WOPERA Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata* (Budapest: Wolters Kluwer 2017) 633; ALEKU Mónika: „A Pp. jogalkalmazói tapasztalatai – egy speciális perbeli résztvevő szemszögéből” *Eljárásjogi Szemle* 2018/3. 1–8.

⁷ European Court of Human Rights: The Pilot-Judgment Procedure – Information note issued by the Registrar, https://www.echr.coe.int/Documents/Pilot_judgment_procedure_ENG.pdf.

kollektív panaszmechanizmust működtet.⁸ Ahogy a magánjogban, úgy az emberi – és ezen belül a kisebbségi – jogi területen is meghatározó módszere az eljárásjogi megoldások elemzésének az összehasonlító jogi megközelítés. Ebből következőleg jelen elemzés is az összehasonlító jogi megállapításokat követően szűkül csak az európai, illetve a magyar jogrendszerre, sőt, az emberi jogi pereskedés gyakorlatát követve nem választja el szigorúan egymástól a belső jogi és a nemzetközi jogi fórumok előtti eljárásokra vonatkozó utalásokat és érveket sem.

Kisebbségi jogsértések esetében is jellemző a rendszerszerűség (a jogsértések jellege miatt gyakori, hogy nem egy-egy személyt ér, elszigetelten, a jogsértés, hanem a kisebbséghez tartozók tágabb körét) és a hatalmi egyenlőtlenség (a többség–kisebbség logikából és a nemzetállami működésből fakadóan). Ugyanakkor a közös piac működését közvetlenebbül érintő területekhez képest a kisebbségeket segítő megoldásokra jóval kevésbé volt politikai akarat. Még olyan helyzetekben is hosszas, bíróság előtti egyéni jogérvényesítésre kötelezik a nemzetállamok a kisebbségi jogsértést elszenvedőket, amikor a kárpótlás jogalapját lényegében elismerték, s a vitás kérdés csupán annak összege lehet, mint például a délszláv háborút követően.

Noha ez sokszor általánosabban is igaz kisebbségi helyzetben élőkre, a jelen írásban alapvetően a „faji” (rasszalapú) és etnikai (ideértve a nemzeti) kisebbségként leírható csoporthoz tartozók igényeivel foglalkozunk. Az utóbbi időben az így definiált kisebbségi jogok helyzetét számos kedvezőtlen fejlemény befolyásolta. A régió számos, jelentős kisebbséggel rendelkező országában az uniós csatlakozások lezárultával romlott a helyzet.⁹ Szintén nem kedvez a kisebbségeknek a helyben születettek és a többséghez tartozók előjogaira építő korszellem.¹⁰ Mivel a kisebbségek esetén kevésbé jellemző, hogy a többségi elvre épülő döntéshozatalban bizhatnak igényeik érvényesítésénél, a politikai döntéshozatalon túl gyakran a jogi garanciáktól várnak segítséget; azonban a jogállamiságot, elsősorban a bírói függetlenséget kikezdő, szintén régiós trend ezt is alááshatja.¹¹ Az európai szereplők részéről sem feltétlen várható, hogy a hagyományos ellensúly szerepét betöltik: a kifejezetten kisebbségeket védő regionális mechanizmusok gyakran kiábrándító eredményeket mutatnak,¹² eleve ritkák a közvetlen peresítést lehetővé tevő megoldások, az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt egyre gyakrabban vezetnek sikerre a kisebbsé-

⁸ Council of Europe: European Social Charter – Collective complaints, <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure>.

⁹ Ulrich SEDELMEIER: „Anchoring Democracy from Above? The European Union and Democratic Backsliding in Hungary and Romania after Accession” *JCMS: Journal of Common Market Studies* 2014/1. 105–121., <https://doi.org/10.1111/jcms.12082>.

¹⁰ Ezt gyakran illetik „nativist”, „populista” és más jelzőkkel. Dwight Newman globális jelenségként írja le a hagyományos többségek kultúraféltését: Dwight NEWMAN: „Why majority rights matter in the context of ethno-cultural diversity: the interlinkage of minority rights, indigenous rights, and majority rights” in Gaetano PENTASSUGLIA (szerk.): *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights* (Brill Nijhoff 2017) 59–89., 60–61., https://doi.org/10.1163/9789004328785_004.

¹¹ R. Daniel KELEMEN: „Europe’s other democratic deficit: National authoritarianism in Europe’s Democratic Union” *Government and Opposition* 2017/2. 211–238., <https://doi.org/10.1017/gov.2016.41>.

¹² FIALA-BUTORA János: „Az európai kisebbségvédelmi rendszer: rendszerszintű problémák és be nem váltott remények” *Fundamentum* 2019/1–2. 14–23.

gi jogokat aláásó érvek,¹³ az Európai Bizottság pedig legutóbb a *Minority SafePack* kezdeményezés kapcsán tette világossá, hogy nincs olyan ambíciója, hogy a nemzeti kisebbségekkel szembeni diszkriminációval szembeni fellépést érdemi módon beépítse szakpolitikáiba.¹⁴

A nemzeti kisebbségek jogvédelmének erősítésén dolgozóknak tehát olyan megoldásokon érdemes gondolkodni, amelyek a fenti helyzettel számot vetve – bár azt nem elfogadva – közvetett módon valósítják meg a céljukat. Olyan innovatív megoldásokra van szükség, amelyek a kisebbségek számára kedvezőtlen körülmények ellenére reális előrelépést hozhatnak a kisebbségi igényérvényesítés területén. Ennek egyik módja, ha a csoportos igényérvényesítés logikáját a kisebbségi igényekre alkalmazzuk. Jelen írás előzményeként¹⁵ kutatásunk arra jutott, hogy a kettő összekapcsolása számos lehetőséget rejt: a csoportos igényérvényesítés eljárási megoldása kiszélesíti a jogilag gazdaságosan érvényesíthető igények körét, vagyis javítja a joghoz való hozzáférést olyan „elaprózott” jogsértések esetén, amelyek egyénileg látszólag jelentéktelen kárt vagy hátrányt okoznak; ennek kapcsán javítja a bizonyítás esélyeit a csoportos dimenzió beemelésével; csökkenti a kisebbségek helyzete kapcsán olyan gyakran jelentkező strukturális hátrányokat; alkalmasabb a kisebbségi igényeket alapvetően jellemző kollektív elem jogi megragadására anélkül, hogy feltétlenül igényelné a kollektív jogok elismerését; lehetővé teszi olyan jogkövetkezmények alkalmazását, amelyek megfelelően küszöbölik ki a jogsértés szétágazó és rendszer szintű hatásait; a tágabb csoporton belül felmerülő érdek-konfliktusok kezelésére és az eltérő érdekek megfelelő képviselőre eljárási garanciát tartalmaz; a kártérítési logika teljesebb alkalmazása révén erősíti a jog elrettentő hatását és a megelőzés funkcióját; végül az eljáró bíróságok vagy más jogalkalmazók gazdaságos és koherens döntéshozatalát segíti elő, kezelve egyben a korlátos források problémáját.¹⁶ A csoportos jogérvényesítés elérhetővé tétele álláspontunk szerint olyan mértékben alakíthatná át a kisebbségi jogsértésekkel szembeni fellépést, elsősorban a diszkriminációs jogon belül nehezebben megragadható kisebbségi igények terén, hogy annak átfogó felmérésére aligha vállalkozhatunk a jelen írás keretei között.

Hozzá kell tenni, hogy a megoldásnak számos buktatója van, és az, hogy a csoportos eljárás valóban eredményt hoz-e, gyakran részletszabályokon múlik, például a képviseltek körén és az anyagi jogerő terjedelmén vagy a költségviselés gyakorlatán. Ezek némelyikéről szó lesz, azonban ez az írás nem a részletszabályok tárgyalását tűzi ki célul – ennek kapcsán a kollektív vagy csoportos perletről szó-

¹³ Kristin HENRARD – Peter VERMEERSCH: „Nationalism with a Human Face? European Human Rights Judgments and the Reinvention of Nationalist Politics” *Nationalities Papers* 2020/5. 809–825., <https://doi.org/10.1017/nps.2019.103>.

¹⁴ Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative ‘Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe, C(2021) 171 final, 14.1.2021.

¹⁵ KÖRTVÉLYESI Zsolt: „A csoportos perlés mint a kisebbségi jogvédelem eszköze. Egy eljárási javaslat az egyéni/kollektív kisebbségi jogok dilemmájának feloldására” *Fundamentum* 2019/1–2. 24–41. Összehasonlító jogi megközelítésben: Zsolt KÖRTVÉLYESI: „Transcending the Individual/Collective Minority Rights Divide. A Procedural Solution” *International and Comparative Law Quarterly* 2022/1. 73–106., <https://doi.org/10.1017/S0020589321000464>.

¹⁶ Ezek részletes kifejtését lásd az előző lábjegyzetben hivatkozott tanulmányokban.

ló, azon belül elsősorban a joggazdaságtani elemzésen alapuló jogirodalomra utalunk.¹⁷ Itt annak bemutatása a cél, hogy a kisebbségek gyakorlati jogvédelmében ez mit jelenthetne, a konklúziót megelőlegezve: miért kívánatos a csoportos igényérvényesítés alkalmazása a kisebbségi igényérvényesítés terén, milyen dilemmákat vet fel, és milyen lehetőségeket, illetve korlátokat rejt ez a megoldás.

A korábbi tanulmányok jelentős részben az Egyesült Államok osztályos perlési (*class action*)¹⁸ szabályozásából kiindulva mutatták be a csoportos eljárások előnyeit. Túllépve a klasszikus magánjogi kérdéseken, a közjogi területen felmerülő jogérvényesítési kérdéseket górcső alá véve azt vizsgáljuk, hogy a létező európai és hazai keretek között milyen módon valósítható meg javaslatunk a csoportos kisebbségi igények hatékonyabb érvényesítésére európai és magyar példák alapján. A szerzők háttere is magyarázza ezt az irányt: egyikük a roma jogvédelem területén szerzett magyar és európai tapasztalatára építve, másikuk a csoportos eljárások kisebbségi jogi alkalmazása terén folytatott kutatásaiból kiindulva vizsgálja a kisebbségi jogvédelem megerősítésének lehetőségeit. A jelen tanulmány célja, hogy a csoportos igényérvényesítést mint kisebbségi jogvédelmi eszközt olyan kontextusba helyezze, amely egyértelművé teszi, hogy a tárgyban tett korábbi javaslat kevésbé lóg ki az európai jogrendszerekben már alkalmazott megoldások közül, mint az elsőre látszik.

A korábbi kutatási eredmények alapján tehát azt állítjuk: a csoportos perlés elérhetővé tétele kisebbségi jogérvényesítésre számos lehetőséget rejt, ezért indokolt annak közelebbi vizsgálata. A tanulmány a fogalmi tisztázást követően először a jogvédelem hatékonyságát vizsgálja a kisebbségi jogok és a csoportos igényérvényesítés kapcsán, majd a stratégiai és a politikai többség akaratával ellentétes – magától értetődően ilyen a kisebbségi jogi is – jogérvényesítéssel szembeni gyakori kritikát tárgyalja, a jog politikai eszközzé válását. Ennek kapcsán külön fejezet foglalkozik azzal a veszéllyel, hogy a kisebbség védelmére szánt eszközök a többségi részrehajlás közegeiben hogyan válhatnak az eredetivel ellentétes cél szolgálóivá, és ez milyen tanulságokat rejt. Végül a képviselő és a finanszírozás kapcsán teszünk a kisebbségeket és a csoportos igényérvényesítést érintő megállapítást.

FOGALMAK: KOLLEKTÍV JOGOK, RENDSZERSZINTŰ JOGHÁTRÁNYOK ÉS CSOPORTOS IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS

A kisebbségi jogok eredendően kollektív jellegének kialakításában régióink fontos szerepet játszott, hiszen itt működött a két világháború közötti, első átfogóbb kisebbségvédelmi rendszer, amely a kisebbségi kollektívák panaszaira épült. A kisebbsé-

¹⁷ Jonathan R. MACEY – Geoffrey P. MILLER: „The plaintiffs’ attorney’s role in class action and derivative litigation: Economic analysis and recommendations for reform” *The University of Chicago Law Review* 1991/1. 1–118., <https://doi.org/10.2307/1599901>. Jürgen G. BACKHAUS – Alberto CASSONE – Giovanni RAMELLO: *The Law and Economics of Class Actions in Europe* (Cheltenham: Edward Elgar 2012). Csongor István NAGY: *Collective Actions in Europe. A Comparative, Economic and Transsystemic Analysis* (Cham: Springer 2019), <https://doi.org/10.1007/978-3-030-24222-0>. SZALAI Ákos: „Társult perek: nyitott kérdések és joggazdaságtani elemzés” *Eljárásjogi Szemle* 2017/3. 22–31.

¹⁸ Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23.

gek védelmének 1945 utáni fokozatos nemzetköziesedése teremtette meg aztán a szigorúan egyéni alapú felfogás dominanciáját, s ezt tette magáévá a szovjet blokk széthullását követően Európa is, többek között a Kisebbségi Keretegyezmény 1994-es elfogadásával.¹⁹ Az 1990 körüli javaslatok közül a luxemburgi tervezet az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti eljárásban biztosította volna a kifejezetten kisebbségi jogi érvelést,²⁰ ám ehelyett a Keretegyezmény vált a végül csupán deklaratív kisebbségi jogok katalógusává.

A gyakran rendszerszintű, illetve intézményes gyakorlatból eredő joghátrányok miatt a kollektív és egyéni érdekérvényesítés között meghúzódó dilemmák áthatják a kisebbségek jogvédelmében gyakran alkalmazott egyenlőségi, antidiszkriminációs érvelést is, ahol rendre kisebbségi és többségi csoportokkal szembeni bánásmódot vetnek össze. A rendszerszintű etnikai gyűlölködést hozó délszláv háború etnikai konfliktusai a tárgyalótermekig is eljutottak, a jogsértések jellege miatt gyakran nagyobb csoportokat érintő, az utódállamokkal szemben indított kártérítési perek keretében.²¹ A roma közösségekkel szembeni etnikai profilalkotáshoz vezető rendőri gyakorlat, a tömeges kényszerkilakoltatások és a teljes osztályokat vagy iskolákat érintő oktatási szegregáció miatt indított jogi eljárások és azok jogkövetkezményei nemzeti és nemzetközi bíróságokat is foglalkoztattak az elmúlt két évtizedben. Magyarországon a kormányzat politikai és jogi eszközökkel is fellépett egy jogerős ítélet ellen, amely hatvan gyöngyöspatai felperesnek csoportos kártérítést ítélt meg oktatási szegregáció miatt.²² Egy volt jobbkios országgyűlési képviselőnek és társának sérelemdíjat ítélték meg Tóta W. Árpád újságíró ellen a magyar nemzet méltóságának megsértése miatt.²³ Az etnikai diszkrimináció e két példája is jelzi, hogy a jog és a jogkeresők számos módon tudják a kisebbségi és többségi etnikai kollektívákat kezelni, illetve azok csoportérdekeit jogi eljárásokban megjeleníteni, ideértve a felperesi pertársaságot, az egyének (ideológiai felperesek) által indított stratégiai próbapereket és a közérdekű perlést is.

A szigorúan eljárásjogi szemlélettől eltérve tágan kezeljük tehát a kollektív vonás jelenlétét mint fogalmi elemet, így a csoportos eljárás kategóriájába minden olyan megoldást beleértünk, amelyben a csoportvetület valamilyen formában megjelenik.²⁴

¹⁹ 1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről.

²⁰ Lásd az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének ajánlásában közzétett tervezetet: Recommendation 1201 (1993), Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights, 1 February 1993, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>.

²¹ Elég egy pillantást vetni az ezzel kapcsolatos hírekre: Balkan Investigative Reporting Network: Balkan Transitional Justice, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/balkan-transitional-justice-home/repatriations-news/>.

²² Ez az alábbiakban elemzendő gyöngyöspatai per. A jogerős ítélet: A Kúria mint felülvizsgálati bíróság 2015. április 22-án kelt, Pfv.IV.20.241/2015/4. számú ítélete.

²³ A szintén a továbbiakban elemzett esetben született ítéletek: A Kúria Pfv.IV.20.199/2020/7. számú, 2021. március 24-én kelt ítélete. Az elsőfokú ítélet: Fővárosi Törvényszék, 28.P.23.924/2018/10. A másodfokú ítélet: Fővárosi Ítéletábra, 32.Pf.20.546/2019/4-II.

²⁴ Stefan WRBKA – Steven VAN UYTSEL – Mathias SIEMS: „Access to justice and collective actions: ‘Florence’ and beyond” in Stefan WRBKA – Steven VAN UYTSEL – Mathias SIEMS (szerk.): *Collective*

A próbaperek, amelyeket egyének indítanak meg, s amelyek egy precedensértékű ügyben (mint például a Tóta W.-ügy) vagy ismétlődően (mint például a kisebbségi nyelvhasználat) ugyanazt az etnikai csoportigényt érvényesítik, az a típus, ahol eljárásjogilag nem megragadható a csoport, így a kollektív érdekek képviselője nem vet fel formális dilemmákat a jogi fórum előtt.²⁵ Más esetekben maguk az eljárásjogilag egyéninek tekintett szereplők természetüknél fogva képviselnek egy etnikai csoportot: egy-egy kisebbséghez köthető intézmények – egyházak, iskolák, alapítványok, pártok – és kulturális, szociális vagy civil szervezetek gyakran a kisebbségi jogvédelem fontos szereplői, amelyek számos kisebbségi érdeket, így példának okáért tulajdont, nyelvet, kultúrát és egyéb értékeket tudnak képviselni. Esetenként a „többségi” közhatalmi szereplők is kisebbségi érdekek képviselőiként jelennek meg, például amikor a kisebbségi igénynek helyt adó esélyegyenlőségi testület (nálunk korábban az Egyenlő Bánásmód Hatóság) vagy az ombudsmani típusú szerv bíróság előtt védi meg egy etnikai kisebbségnek kedvező döntését.

A tanulmányban használt fogalom, a kisebbségi igényérvényesítés vagy jogvédelem szélesen értelmezi egyrészt azt a kérdést, hogy milyen jogilag artikulált igény az eljárás alapja, másrészt azt, hogy ki lép fel a kisebbségi igény érdekében. Vizsgálat alá von ennek megfelelően peres és közigazgatási jogvitákat akár kifejezetten kisebbségi (emberi) jogi igényről, akár hagyományosabb kárigényről, például tulajdonjogi, kárpótlási igényről van szó, függetlenül attól, hogy kisebbséghez tartozó személy vagy ezek csoportja, esetleg valamilyen szervezet, intézmény vagy a kisebbséghez nem tartozó, de végsősoron annak érdekében eljáró szereplő az igényt érvényesítő.

HATÉKONYSÁG ÉS CSOPORTOS IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS

A jogorvoslathoz való jog és a joghoz való hozzájutás a jogrendszerek működésének alapköve. Egyúttal meghatározó kérdése annak a globális mozgalomnak, amely a jog hatékonyságát, a jogász szakma és a jogi eljárások funkcióját vizsgálja.²⁶ Ráadásul az emberi jogok hatékony védelme nem pusztán kívánatos cél, hanem maga is emberi jog. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 8. cikke, az Emberi Jogok Európai Egyezményének 13. cikke és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is a 2. cikkében kötelezi az államokat a hatékony jogorvoslat biztosítására.²⁷ A csoportos igényérvényesítés több ponton tud ehhez a hatékonysághoz hozzájárulni, sőt, bizonyos esetekben a hatékony jogorvoslat enélkül

Actions: Enhancing Access to Justice and Reconciling Multilayer Interests? (Cambridge: Cambridge University Press 2012) 1–20., <https://doi.org/10.1017/cbo9781139109383.002>.

²⁵ GYULAVÁRI Tamás: „Egy »próbapaper« története” *Fundamentum* 1998/4. 155–158.

²⁶ MAURO CAPPELLETTI – BRIANT GARTH – NICOLÓ TROCKER: „Access to Justice, Variations and Continuity of a World-Wide Movement” *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law* 1982/4. 664–707.

²⁷ A részes felek biztosítják, hogy „minden olyan személy, akinek az Egyezségokmányban elismert jogai vagy szabadságai sérelmet szenvednek, hatékony jogorvoslattal élhessen”. PPJNE 2. cikk (3) a) pont.

meg sem valósulhat. Egyrészt peresíthetővé tehet olyan igényeket, amelyek egyébként kihullanak a jog rostáján. Az egyik példa erre a kísértékű perek lehetnek, amelyek csak aggregált módon kifizetődő megindítani; ha erre nincs lehetőség, az könnyen az igények elenyészését jelentheti. A kisebbségi jog területén például nehéz elképzelni, hogy a mindennapos nyelvhasználattal összefüggő – a kisebbségi nyelv használatának megtagadása vagy korlátozása miatti – jogsértések kapcsán megállapított kártérítés jelentős összeget érne el. Ugyanakkor amennyiben kellő számú jogsértettet és ügyet kapcsolunk össze, az már „kifizetődővé” teheti az eljárást, azaz hatékony jogorvoslathoz vezethet. Később, a finanszírozás kapcsán még előkerülnek joggazdaságtani szempontok, itt azonban csupán azt kívánjuk illusztrálni, hogy a hatékonyság lehetséges következménye az igények összekapcsolásának csoportos jogérvényesítés révén. Erre példaként a gyöngyöspatai kártérítési ügyet és annak utóéletét hozzuk fel a deszegregációs pereskedés területéről.

A magyar deszegregációs pereskedés leginkább az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (Chance for Children Foundation, CFCF) tevékenységéhez köthető. Az uniós elvárásnak²⁸ megfelelő elfogadott esélyegyenlőségi törvény²⁹ alapján a CFCF számos magyarországi településen lépett fel az iskolai szegregáció felszámolása ellen. Az esélyegyenlőségi törvény alapján civil szervezet az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt közérdekű pert indíthat a saját nevében, meg nem határozható számú érintett érdekében.³⁰ Ahogy olyan gyakran, a civil tevékenység itt is hiányzó állami funkciót látott el: az állam által alkotmányos szinten vállalt jogi garancia gyakorlatba való átültetését és a 2002–2010 közötti oktatáspolitikai deszegregációs célkitűzésének végrehajtását célozta.

A roma és hátrányos helyzetű gyerekek integrált oktatásával szembeni ellenállás különböző formákat öltött. A kezdeti védekezés az iskolák és fenntartóik részéről például meglehetősen képmutatóan hivatkozott arra, hogy ők nem szegregálhatnak, hiszen nem tartják nyilván – sőt, „nem tudják” –, ki roma. A kormányváltást követően miniszteri szintről kapott támogatást a szegregáció ügye, amikor a szegregációt visszaállító Nyíregyháza elleni perben Balog Zoltán az alperesi oldal indítványára tanúskodott.³¹ A korábbi per következményeként – jogellenes elkülönítésre hivatkozva – bezárt iskolát egyházi fenntartásban nyitották újra, a Huszár-telepi mélyszegénységben élő roma gyerekeket visszaterelve a szegregált oktatásba. Az első- és másodfokú döntések megállapították a jogellenes elkülönítést, bár az iskola bezárását nem rendelték el. Ugyanakkor a Kúria a keresetet elutasítva nem találta jogellenesnek az etnikai szegregációt.³² A döntés és az új érvelés eredménye, hogy

²⁸ A megfelelési hivatkozások közül itt a faji irányelvre utalunk: *A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének végrehajtásáról.*

²⁹ *2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.*

³⁰ *2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról,* 20. § (1) c) pont.

³¹ KEGYE Adél: „Áldott szegregáció” *Fundamentum* 2015/1. 75–85. Balog Zoltán tanúvallomása megtekinthető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=PHCvSdGSfro>.

³² A Kúria mint felülvizsgálati bíróság 2015. április 22-án kelt, Pfv.IV.20.241/2015/4. számú ítélete. Az eset részletes bemutatását lásd: KEGYE (31. l.).

az egyházi iskolákban vallásszabadságra hivatkozással és a Kúria által is elfogadott módon folyhat a szegregált oktatás.

A számos buktató mellett az egyenlő bánásmód jogi kikényszerítése maga is rendkívül összetett, hiszen noha konkrét jogszabályi és szakpolitikai alapja van, az annak megfelelő magatartást egy civil szervezet bíróság előtt kényszeríti ki, hosszas és költséges előkészítést követő, többszintű perben. A CFCF egy évtizedig perelt, mire elérte, hogy a jogsértés megállapítása mellett a bíróságok kötelezzék az iskolafenntartó alpereseket a deszegregáció végrehajtására.³³ Nyíregyháza az első, 2007-ben megindult per során önkéntesen vetett véget az iskolai szegregációnak, így ítélet sem született. Újabb pert a szegregáció visszaállítása miatt kellett indítani. A kaposvári perben és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ellen indított ügyben elrendelt deszegregációhoz sok lépcső vezet, ami azt is jelenti, hogy számos ponton meghíúsulhat a végrehajtás, és annak monitorozása további civil erőforrásokat igényel.³⁴

A tevésre kötelezés – ebben az esetben a deszegregációs terv elfogadása és végrehajtása – mellett a jogban rutinszerűen alkalmazott jogkövetkezmény a kártérítés. Ennek követelését azonban a magyar esélyegyenlőségi törvény nem teszi lehetővé közérdekű perekben, noha például a belga szabályozás vagy az Európai Unió irányadó esetjoga ezt nem zárja ki.³⁵ A régi polgári törvénykönyv alapján a közérdekű felperes legalább közérdekű bírságot követelhetett, mint ahogy a CFCF tette a minisztérium ellen folyt perben, amelyben az elsőfokon eljáró Fővárosi Törvényszék a javára is döntött. A jelenlegi polgári jogi szabályozás azonban nem ismeri a közérdekű bírságot, így ez a megoldás nem alkalmazható. A kártérítési logika ideális esetben a költségek internalizálására kényszeríti a károkozót, amely a gyakorlatban könnyen vezet ahhoz a belátáshoz, hogy indokolt felhagyni a károkozó magatartással. Az oktatásban fenntartott etnikai szegregáció társadalmi költségei a jogsértés forrásának egy kiemelt helyszínén, az iskolánál, illetve annak fenntartásáért felelős szervnél jelentkeznek. Ezen felül a csoportos igényérvényesítés segíthet a nyilvánosság számára is kézzel foghatóvá tenni, hogy társadalmi szinten milyen kárral jár a jogsértések tömeges volta.³⁶

Ellentétben azonban például a belga szabályozással, Magyarországon a kártérítési logika megbicsaklik az esélyegyenlőség területén indított közérdekű perekben, amely arra szorítja a kisebbségi jogvédőket, hogy külön perben segítsék az iskola- fenntartóktól nem megriadó szegregált diákokat, hogy egy következményi perben

³³ A perek története és elemzése itt olvasható: FARKAS Lilla: Mobilising for racial equality in Europe: Roma rights and transnational justice, 2020. április, doktori disszertáció, European University Institute, 180–185.

³⁴ A két ügy: Pécsi Ítéletábra 2016. október 13-án kelt, Pf.III.20.004/2016/4. számú ítélete; Fővárosi Ítéletábra 2018. február 14-én kelt, 2. Pf.21.145/2018/6/I. számú.

³⁵ Lásd pl. a *Feryn* (Case C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397) és az *Associação ACCEPT* (Case C-81/12 ECLI:EU:C:2013:275) ügyeket.

³⁶ Ezt az előnyt az sem kérdőjelezi meg, hogy adott esetben a politikai válaszlépés, ahogy látni fogjuk, éppen ellentétes társadalmi hatást ért el, és a közhangulatot az áldozatokkal szembeni állásfoglalás felé tolta. A jog korlátos eszköz, így a figyelemfelhíváson, a jogellenesség kimondásán és szankcionálásán túl önmagában nem képes társadalmi hatást kifejteni, ez már jogon túli folyamatokon múlik, és nem a jog, hanem más szereplők felelősségét veti fel.

követeljenek maguknak kártérítést. Ehhez egyedi meghatalmazásra van szükség az ügyfelektől, amely az ezzel kapcsolatos szervezési, kapcsolattartási, egyeztetési feladatok miatt jelentősen megnehezíti a fellépést. Az ezzel összefüggő egyik fontos probléma, hogy a jelenlegi szabályozás és bírói gyakorlat alapján reálisan nem várható, hogy a perköltségek bírói számításával ezek a költségek megtérülnek. Ez azt is jelenti, hogy a felperesi pertársaság ügyvédi beruházás alapján nem tud létrejönni, hiszen ez a beruházás előreláthatólag nem térül meg (erről a finanszírozási kérdések kapcsán később még lesz szó). Kivételes alkalom volt tehát, amikor ilyen perre mégis sor került a gyöngyöspatai iskolai szegregáció kapcsán, amelyben a hatvan diák és a *pro bono* ügyvédek közé teherviselőként beékel, a jogalapot korábbi közérdekű perben megalapító CFCF most már egyének képviselőjében érvényesített sikerrel kártérítési igényt.³⁷ A Kúria összesen közel százmillió forint nem vagyoni kár fizetésére kötelezte az alpereseket, míg a több milliós járulékos költségeket az alapítvány állta.³⁸

Az ügy jelentősége az itt tárgyalt téma szempontjából abban állt, hogy felmutatta, milyen nehézségek és költségek mellett érvényesíthető a kártérítési logika az egyenlő bánásmód sérelmét kimerítő kisebbségi jogsértésekkel szemben. A hatékonyság vizsgálatához érdemes nem pusztán a konkrét esetet vizsgálni, hanem azt is végiggondolni, hogy mi lehetne a hasonló esetek peresítésének lehetősége és hatása, különösen, ha arra csoportos per keretében, nagyobb számú vagy akár az összes jogsértetre kiterjedő módon kerülne sor. A minisztérium ellen folyt, szintén CFCF által indított közérdekű perben a bíróság huszonnyolc iskola kapcsán állapította meg a szegregációt.³⁹ A kutatók növekvő oktatási szegregációt mérnek az országban – 14%-ot a „gettóiskolák” és 9,7%-ot a „gettósodó iskola” arányára 2016-ban⁴⁰ –, így konzervatív becslés alapján is több ezer kártérítésre jogosult diák tanuló, tanult és fog tanulni jogsértő módon csökkentett továbbtanulási, elhelyezkedési stb. esélyekkel. Ezt a létszámot kell felszorozni az egy főre számolt átlagos kártérítési összeggel (tanévenként és diákonként 100–200 000 forinttal), és mindjárt láthatóvá válik, hogy a csoportos kártérítés alkalmazása nemcsak arra alkalmas, hogy az érintettek közvetlenül elégtételt kapjanak, hanem arra is, hogy a jogi eljárás vagy annak veszélye valódi változásokat indítson el.

A Kúria gyöngyöspatai döntésére adott erőteljes kormányzati reakció olvasható úgy is, mint annak elismerése, hogy ez a jogi stratégia valódi veszélyt jelent a szegregációt támogató politikára. Közismert, s az Európai Bizottság szerződészegési eljárását is kiváltó momentum,⁴¹ hogy a köznevelési törvényt úgy módosított-

³⁷ HERNÁDI Eleonóra – KEGYE Adél – GÁRDOS Péter – SAHIN-TÓTH Balázs: „A gyöngyöspatai szegregációs per jogi krónikája” *Magyar Jog* 2020/7–8. 385–396.

³⁸ A Kúria 2020. május 12-én kelt, Pfv.IV.21.556/2019/22. számú ítélete.

³⁹ A Fővárosi Törvényszék 2018. április 18-án kelt, 40.P.23.675/2015/84. számú ítélete (Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány kontra Emberi Erőforrások Minisztériuma).

⁴⁰ ERCSE Kriszta: „Az állam által ösztönzött, egyházasszisztált szegregáció mechanizmusa” in FEJES József Balázs – Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról* (Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület 2018) 179. 1. táblázat.

⁴¹ Az Európai Bizottság kifejezetten a módosítás miatt indított kötelezettségzegési eljárást [INFR(2021)2073. számon], bár már korábban indított eljárás is folyamatban volt (és van)

ta a jogalkotó, hogy a hasonló perekben – ahol diákok személyiségi jogát sérti az oktatási intézmény, nem csupán szegregált oktatással és nem csupán a romákét, hanem például a fogyatékkal élőkét – pénzbeli kártérítés nem ítélt meg, kizárólag „oktatási, képzési szolgáltatás” nyújtása rendelhető el.⁴² A módosítás a rendszerváltást követően visszaállított jogelvet sért, miszerint a károkozásért kártérítés jár,⁴³ hiszen az oktatási szolgáltatás az emberi méltóságban okozott kárt nem tudja jóvá tenni. Ezzel egyúttal a diszkriminációra adható válasz maga is diszkriminatív szabályon alapszik, amely ebben az esetkörben megtagadja a teljes kártérítés lehetőségét. Tekintve, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának kidolgozott esetjoga van a romákkal szembeni iskolai szegregációra,⁴⁴ illetve az ún. faji irányelv alapján a kérdés uniós hatáskörbe tartozik, végső soron európai fórum mondhatja ki a jogellenes diszkrimináció orvoslására vonatkozó szabály jogellenességét, amennyiben ezt hazai fórum időközben nem tenné meg.

Egy ellenvetésre érdemes még itt reagálni: a csoportos perek hatékonyságát megkérdőjelezheti, hogy a kártérítés esetében kifejezetten egyéni kárt lehet megállapítani, vagyis a bizonyítás során bizonyosan szükséges az egyéni körülmények feltárása. Ez az egyéniesítés azonban elveheti a hangsúlyt a rendszerszintű, illetve intézményi gyakorlatból fakadó hátrányok feltárásáról, sőt, elképzelhető az is, hogy veszélybe sodorhatja magának a diszkrimináció meglétének bizonyítását. Amennyiben a gyöngyöspatai kártérítési pert nem előzte volna meg a jogalapot megállapító közérdekű eljárás, a felperesek és szülei felróható magatartását agresszív, nem egy esetben újraviktimizáló módon előtérbe helyező alperesi stratégia komoly veszélyt jelenthetett volna. A csoportos perlés ugyanakkor önmagában nem zárja ki az egyéniesítést a jogkövetkezmények terén. Ahogyan azt az itt tárgyalt eset is mutatja, az egyéniesítés az ilyen kiterjedt károk kapcsán gyakran részleges vagy akár névleges. A gyöngyöspatai ügyben sztenderd összegeket ítélt meg az időben (tanévben) és helyben (osztályban) hasonló hátrányokat elszenvedett felpereseknek, tehát a bíróság a jogsértés típusa és egyéb objektív körülmények alapján, egyéni szempontokat sem kizárva, tud nagyobb esetszámban kártérítést megítélni. Hasonló ítéletet az Emberi Jogok Európai Bírósága is hozott egy olasz ügyben, 364 áldozatnak ítélve meg 20, 25, illetve 30 ezer eurós összegeket HIV-fertőzést okozó transzfúzió

Magyarországgal szemben a romák oktatásban való diszkriminációja miatt [INFR(2015)2206. számon].

⁴² 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 59. § (4) bek., 2020. évi LXXXVII. törvény 18. §-ával módosított, 2020. július 22-től hatályos szöveg.

⁴³ A nemzetközi jogban a szokásos hivatkozási pont az Állandó Nemzetközi Bíróság megállapítása a chorzów-i gyár ügyében: „the Court observes that it is a principle of international law, and even a general conception of law, that any breach of an engagement involves an obligation to make reparation.” *Factory at Chorzów (Germany v. Poland)*, Judgement No. 13, 13 September 1928. P.C.I.J. Ser. A, No. 17, 29.

⁴⁴ *D. H. and Others v. Czech Republic* [GC], no. 57325/00, Judgement of 13 November 2007; *Oršuš and Others v. Croatia* [GC], 15766/03, Judgement of 16 March 2010. A kártérítési ügyekben ráadásul éppen az egyéni meghatalmazáson alapuló képviselőlet miatt az sem lehet akadály, hogy a CFCF közérdekű igényérvényesítőként járt el, amely más esetben – ahogy azt látni fogjuk – ellehetetlenítette a strasbourgi jogorvoslat igénybevételét.

miatt.⁴⁵ A strasbourgi bíróság szűkkeblűbb, amikor a roma diákok szegregált oktatásért megítélt kár összegéről van szó. Ezt a típusú jogsértést általában diákonként 4000 euróval összeggel rendeli el jóvátenni.⁴⁶ Egy jóval összetettebb ügyben egy bíróság az Egyesült Államokban a haiti diktatúra által elkövetett kínzás áldozatai kapcsán állapított meg tömeges, sztenderdizált módon számolt kártérítést.⁴⁷

A kisebbségekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés – ideértve például a zaklatást megvalósító gyűlöletbeszédet is – kapcsán tehát lehetséges csoportos eljárásban fellépni, és ez növelheti a hatékonyságot, vagyis annak esélyét, hogy rendszer- és intézményi szintű változások induljanak el a jogsértések kiküszöbölésének irányába. A hátrányok forintosítása és átfogó bemutatása alkalmas arra is, hogy könnyen kommunikálható módon fejezze ki, milyen nagyságrendben termelik újra állami és gazdasági, köz- és magánintézmények nemcsak a társadalmi hátrányokat, de a jogi úton elviekben érvényesíthető kárt is. Utóbbi nem jelenthet mást, mint hogy a károkozó az okozott hátrányért felel – a kellően nagyszámú kártérítési igény pedig adott esetben hatékonyabban szoríthatja arra, hogy hagyjon fel a jogsértő gyakorlattal. Ugyanakkor a gyöngyöspatai eset utóélete óvatosságra is int, és felveti a kérdést, hogy kívánatos-e egyáltalán, hogy a jogot tágabb társadalmi problémák kezelésére próbáljuk használni.

POLITIKAI CÉLOK ÉS JOGÉRVÉNYESÍTÉS

A jogi eszközök átfogóbb társadalmi célok érdekében való alkalmazását a politikai érdekérvényesítés tágabb kontextusában lehet elhelyezni. A jog ilyesfajta mozgósítása annak politikai célú használatát írja le,⁴⁸ és a fogalom az egyesült államokbeli polgárjogi mozgalom hajtóerejét jelentő szervezetek jogszociológiai feltérképezéséből ered.⁴⁹ A jogi mobilizáció a peresítést „különböző felek közötti, nagyobb, összetett, dinamikus, többfázisú vitafolyamat egy lehetséges vetületének vagy fázisának” tekinti.⁵⁰ A kapcsolódó meglátások része, hogy az egyének közötti drasztikus különbségek abban, hogy mennyiben tudják a jogot saját érdekükben mozgósítani, gyakran ráerősítenek a meglévő hatalmi különbségekre, ugyanakkor a jog képessé

⁴⁵ *DA and Others v. Italy*, no. 68060/12, 16178/13, 23130/13, 23149/13, 64572/13, 13662/13, 13837/13, 22933/13, 13668/13, 13657/13, 22918/13, 22978/13, 22985/13, 22899/13, 9673/13, 158/12, 3892/12, 8154/12 and 41143/12, Judgement of 4 July 2016, § 209 és mellékletek.

⁴⁶ Lásd például a fentebb idézett *D. H.* és *Oršuš* ügyeket.

⁴⁷ *In re Estate of Marcos (Human Rights Litigation)* 910 F Supp 1460, 1464–7 (D Haw 1995); *Hilao v Estate of Ferdinand Marcos* 103 F3d 767, 782–4 (9th Cir 1996).

⁴⁸ Stuart A. SCHEINGOLD: *The Politics of Rights: Lawyers, Public Policy, and Political Change* (New Haven, CT: Yale University Press 1974), <https://doi.org/10.1017/s0021223700014060>.

⁴⁹ Joel F. HANDLER: *Social movements and the legal system: A theory of law reform and social change* (Madison, WI: University of Wisconsin, Madison 1978); Frances Kahn ZEMANS: „Legal mobilization: The neglected role of the law in the political system” *American Political Science Review* 1983/3. 690–703., <https://doi.org/10.2307/1957268>.

⁵⁰ Michael McCANN: „Litigation and legal mobilization” in Gregory A. CALDEIRA – R. Daniel KELEMEN – Keith E. WHITTINGTON (szerk.): *The Oxford Handbook of Law and Politics* (Oxford: Oxford University Press 2008) 524., <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199208425.003.0030>.

tehető arra, hogy egyébként marginalizált csoportokat helyzetbe hozzon.⁵¹ A jogilag érvényesíthető igények a politikai lehetőségek egy vetületét jelentik, adott esetben kiszélesítve az igényérvényesítés lehetőségeit.⁵² A hazai közbeszédben elterjedt szóhasználat miatt szükséges talán hozzátenni, hogy itt a politikai mint jelző nem azt a kritikát takarja, hogy illegitim a jog használata, mert pártpolitikai szempontok és részrehajlás vezérli. A jog mint a politikán kívüli terület felfogásával szemben itt arról van szó, hogy a társadalmi változás célkitűzése felől nézve a jog is a kisebbségi érdekérvényesítés egyik eszköze lehet, és ebben az értelemben elhelyezhető a tágon értelmezett politikai eszköztáron belül. Ezzel összefüggő kritika lehet, hogy minél inkább képessé tesszük a jogot átfogóbb társadalmi problémák megragadására, annál inkább átpolitizáljuk azt. A jelen írás szempontjából ez azért lényeges, mert ugyanez az érv alkalmazható a jogi mozgósításban központi szerepet játszó csoportos perlés kérdésére is, hiszen a cél itt is a jog hatókörének kitágítása, a kisebbségi jogok esetén sokszor politikailag érzékeny területre.

A legmeggyőzőbb válasz erre a kritikára azon a belátáson nyugszik, hogy a jog nem tud politikamentes vagy politikailag semleges lenni. Ha a jog semlegesnek tűnik, az egy illúzió, amit leginkább az táplálhat, hogy a jog valójában a status quo fenntartását szolgálja. A kritikai jogtudomány ennél jóval erősebb feltevésekkel, de hasonló kiindulóponttal dolgozik; azonban nem kell ezt a megközelítést követni feltétlenül ahhoz, hogy belássuk a semlegességi tézis tarthatatlanságát. Itt csak a kisebbségek számára közvetlenül releváns körben mozogva a kisebbségi jogok elméleteinek alapvetése, hogy célzott kisebbségi jogokra azért van szükség – túlmenve az általános emberi jogi megközelítésen –, hogy a kisebbséghez tartozók számára is megpróbáljuk ugyanazokat a jogokat elérhetővé tenni, mint a többséghez tartozóknak. Ami a többséghez tartozók számára eleve adott, például az anyanyelv magától értetődő használata, a vallási ünnepekhez igazodó hivatalos ünnepnapok és munkarend, és általában a minket körülvevő kultúra otthonossága, annak a jog sarkalatos része, amely így hajlamos a többségi felfogást, hagyományokat, szokásokat és közérkölcstől kifejezni.

A mi régióinkban talán nem igényel külön indokolást, hogy a nemzetállami határok mennyiben nem semleges alakítói az egyéni tapasztalatoknak. Patrick Macklem ebből – a nemzetközi rendszer működéséből fakadó egyenlőtlenségből – vezeti le a kisebbségi jogok nemzetközi védelmének szükségességét.⁵³ Országhatárokon belül rá lehet mutatni, hogy maguk a bíróságok sem mentesek a többségi részrehajlástól. Bencze Máttyás bírói populizmusról beszél, amelynek során – nem szükségszerűen, de gyakran kisebbséggellenes éllel – a bírói döntéshozatal a többséginek vélt nézeteihez igazodik.⁵⁴ Ha a bíróságok sem mentesek a többségi társadalom előítélete-

⁵¹ McCANN (50. lj.).

⁵² CHRIS HILSON: „New social movements: the role of legal opportunity” *Journal of European Public Policy* 2002/2. 238–255., <https://doi.org/10.1080/13501760110120246>.

⁵³ PATRICK MACKLEM: „Minority Rights in International Law” *International Journal of Constitutional Law* 2008/3–4. 531–552.

⁵⁴ BENCZE MÁTYÁS: „Bírói konformizmus – ítélkezési populizmus az autoriter politikai rendszerek szolgálatában?” in MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanul-*

itől, akár kifejezetten kisebbségellenes berögződéseitől, ezen egyrészt lehet azon keresztül megpróbálni változtatni, hogy a társadalmi attitűdök formálását tűzzük ki célul (ezzel a jelen tanulmány nem foglalkozik), másrészt létrehozhatók olyan mechanizmusok, amelyek ezt részben jogilag kezelhető kérdéssé teszik. A kollektív elem beemelése az eljárásba intézményesítheti ezt a reflexiót annak révén, hogy nagyobb teret enged a tágabb összefüggéseket bemutató, akár statisztikai alapú bizonyításnak.

Ha egy kisebbség tagjait diszkriminatív módon érnek látszólag jogszerű hátrányok – például gyakrabban igazoltatják és bírságolják meg őket a biciklilámpa hiányáért⁵⁵ –, a jogorvoslati igényt könnyű azzal lesöpörni, hogy az egyedi eljárásban nem volt jogsértés. Amennyiben azonban a teljes csoport képviselője mellett folyik az eljárás, sokkal nehezebb az eltérő bánásmódra magyarázatot adni. A csoportelem jelenléte ráerősíthet arra az igényre, amely a diszkriminációs jog logikájában egyébként is szerepel: a tágabb egyenlőségi szempont szükségszerű jogi figyelembevételére. A csoportos eljárások erősíthetik a statisztikai érvek elfogadását, jogilag láthatóvá téve azokat az intézményi és rendszerszintű diszkriminatív folyamatokat, amelyek egyébként, a szigorúan egyéni alapú eljárásokban könnyen kívül maradhatnak a jogi látómezőn.

Az egyéni érdekeken túl tekintő bírói döntéshozatal ugyanakkor nem veszélytelen, hiszen ez adott esetben az ügyben megjelenő egyéni igazság feláldozásával járhat.⁵⁶ Ez azonban álláspontunk szerint inkább fakad abból, hogy az EJEB *pilot judgment* eljárása kevésbé felel meg a csoportos perlés elvárásainak, és a szakirodalomban megjelenik olyan javaslat, amely éppen ilyen irányú reformot sürget.⁵⁷

Felmerülhetnek olyan kérdések, hogy a jog önmagában alkalmas-e arra, hogy az egyént ért joghátrányokon túlmutató folyamatokkal szemben védelmet nyújtson; hogy a jog szerepet kaphat-e a kisebbségek kollektív védelmében, illetve javítható-e a jog ezen képessége. Az első kérdésre általában véve válaszolhatunk nemlegesesen, hiszen a jog gyakrabban következménye, semmint alakítója a tágabb társadalmi folyamatoknak. Talán irreális is elvárni, hogy a jog magában változást hozzon, ehhez számos egyéb szakpolitikai eszköz vezethet el. Egyben az is igaz, hogy a jog gyakrabban válik a társadalmi progresszió akadályává, mint segítőjévé, még ha – kinyilvánított céljuk

mányai (I–II. kötet) (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2018) 616–638; BENCZE Máttyás: „Explaining Judicial Populism in Hungary – a Legal Realist Approach” *Iuris Dictio Revista De Derecho* 2020/25. 83–96., <https://doi.org/10.18272/iu.v25i25.1635>; Josep Maria Castellà ANDREU – Marco Antonio SIMONELLI – Máttyás BENCZE – Fruzsina GÁRDOS OROSZ – Zoltán SZENTE – Helle KRUNKE – Sune KLINGE: „Populist constitutionalism. Its impact on the constitution, the judiciary and the role of the EU”, DEMOS working paper, October 2020. 32–47., https://openarchive.tk.mta.hu/433/1/Populist_Constitutionalism_Final%20.pdf.

⁵⁵ IVÁNY Borbála – PÁF András László: „Rendőri etnikai profilalkotás az Egyenlő Bánásmód Hatóság előtt” *Fundamentum* 2012/3. 103–111.

⁵⁶ DILEK KURBAN: „Forsaking Individual Justice: The Implications of the European Court of Human Rights’ Pilot Judgment Procedure for Victims of Gross and Systematic Violations” *Human Rights Law Review* 2016/4. 731–769., <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngw032>.

⁵⁷ Szövegszerű javaslattal: TATIANA SAINATI: „Human Rights Class Actions: Rethinking the Pilot-Judgment Procedure at the European Court of Human Rights” *Harvard International Law Journal* 2015/1. 147–205.

szerint – mind a kisebbségi jogokra, mind pedig az egyenlő bánásmódra vonatkozó normák kivételt képeznek a szabály alól. Az utóbbi kérdések, a jog lehetséges szerepe és hatékonyabbá tétele kapcsán azonban már más a helyzet. Egyértelmű, hogy a jog már jelenleg is rendelkezik a kollektív igényérvényesítést elősegítő eszközökkel, és ezen a téren erősíthető is a jogi eszköztár. A jogszabályok és a jogalkalmazás részrehajlása – amelyről a soron következő részben lesz szó – ellensúlyozható jogi eszközökkel. Minden, a jogalkotástól a jogalkalmazásig jelenlévő többségi elfogultságával együtt is sokszor tűnik a jog fel a politikai többséggel szembeni utolsó védőbástyaként a „faji” és etnikai kisebbségek és más marginalizált csoportok szemében.⁵⁸ Éppen ezért különösen aggasztó a tágabban értelmezett kisebbségi szempontból a bírói függetlenséget és általánosabban a jogállamiságot kikezdő hazai és regionális trend, amely ráadásul gyakran kapcsolódik össze a többségiként azonosított érdekek megerősített védelmével, nem egyszer a kisebbségi jogok hátrányára. A következő részben egy ilyen veszélyt tárgyalunk, mielőtt rátérünk talán kevésbé politikai gyökerű problémákra, elsősorban a jogi eljárások erőforrásaira.

CSOPORTIGÉNYEK A TÖBBSÉG SZOLGÁLATÁBAN

Nem ritka jelenség, hogy a kifejezetten a kisebbségi hátrányokat kompenzáló céllal létrehozott jogi megoldásokat a többség szolgálatába állítják. A jog és a jogérvényesítés intézményeinek többségi beágyazottságát tekintve ez egyáltalán nem is meglepő jelenség. Talán a leghíresebb példa az Egyesült Államok 14. alkotmánykiegészítése, amelyet a polgárháború utáni reformcsomag részeként fogadtak el, hangsúlyosan a rasszalapú jogfosztás gyakorlatával való szakítás jegyében. Az oktatás kapcsán az utóbbi időben az egyik fontos frontvonal a kisebbségekhez tartozókat segítő megerősítő intézkedésekkel szembeni fellépés, amelynek során kiemelt szerepet kap a nevezett alkotmányos egyenlőségi rendelkezés.⁵⁹ A magyar joggyakorlatból a közösség tagja elleni erőszak tényállását szokás felhozni példaként, amelynek kezdeti gyakorlata éppen a romák által elkövetett cselekményekhez kapcsolódott, tehát úgymond a többség védelmében alkalmazták.⁶⁰ Nehéz ebben nem a jogalkalmazás többségi részrehajlását látni.⁶¹

Szembe kell tehát nézni azzal a lehetőséggel, hogy a csoportos eljárások előnyeit is a kisebbségbarát szándékkal ellentétesen, kisebbségellenes módon kezdik el használni. Régóta ismert például a SLAPP („strategic lawsuits against public participa-

⁵⁸ Tanulságos ebből a szempontból, hogy a koronavírus-járvány előtt meghirdetett kormányzati fellépés az iskolai deszegregációs kártérítés mellett a börtönök túlszűfolttsága miatti kárigényeket célozta volna, egy másik olyan csoportot, amely kevésbé számíthat a többségi döntéshozatalra és a társadalom jóindulatára, amikor a jogsértések felszámolását kívánja elérni.

⁵⁹ Lásd például: *Fisher v. University of Texas*, 579 U.S. 365 (2016); függőben: *Students for Fair Admissions v. President and Fellows of Harvard College*.

⁶⁰ JOVÁNOVICS Eszter – PAP András László: „Kollektív bűnösség a 21. század Magyarországon: magyar-ellenesség vádja cigányokkal szemben két emblematis perben” *Fundamentum* 2013/3. 153–157.

⁶¹ BENCZE Mátyas: „Gyűlölet-bűncselekmények és »ítélkezési populizmus«” *Fundamentum* 2014/1–2. 129–139.

tion” avagy a politikai részvétel elleni stratégiai perek) jelensége,⁶² ahol a jogot a kisebbségbarát, progresszív és politikai célokat is szolgáló igényérvényesítés ellenében használják ellenérdekelt felek. Vizsgáljunk meg egy olyan friss magyar példát, ahol az etnikai többség érdekében (méltóságának védelmében) léptek fel a politikából ismert magánszemélyek, bár eljárási értelemben formálisan nem csoportigényként, de a dilemmákat illetően erős párhuzamokkal.

Tóta W. Árpád, a *HVG* publicistája „Magyar ember nem lop, csak kalandozik” címmel írt véleménycikket, amelyben a korrupciós vádakot összekapcsolja azzal, hogy a kormányzat migrációs kampányának üzeneteit visszájára fordítva a honfoglaló magyarok kalandozásaiával von párhuzamot, és ennek során többek között a következő állításokat teszi: „*Árpád fejedelem sem állította hadbírótság elé az Európát végigfosztogató vitézeit, hanem kitüntette őket. [...] a büdös magyar migránsok ugyan váltig állították, hogy ők bűncselekmény hiányában, sőt mellőzésével düljék éppen a falvakat és kolostorokat. [...] Ezután a magyar banditák bátran hazaszladtak [...].*” A „büdös magyar migránsok” és a „magyar banditák” kifejezés miatt két magánszemély indított pert, amelyben a Kúria végső fokon úgy ítélte meg – az elsőfokú ítélettel egyetértve, a másodfokú ítéletet megváltoztatva –, hogy a kifejezések megsértették a magyar nemzet méltóságát, és sérelemdíj megállapítása mellett kötelezett a sérelmes kifejezések eltávolítására.⁶³

A közösségek méltóságának védelme számos korábbi munkában felmerült.⁶⁴ Tóth Judit szerint például az „elismert közösségeket jogalanyisággal kell felruházni annak érdekében, hogy integritásukat, tagjaik mássághoz, valamint önazonosságához fűződő jogát megőrizhesse.”⁶⁵ Az említett perben felhívott Ptk. 2:54. § (5) bekezdése kifejezetten a közösségek egyenlő védelmének talaján áll, tehát nem a kisebbségi kompenzációs logikát követi: bármely „nemzeti, etnikai, faji vagy vallási” közösséghez kapcsolódó jogsértésre alkalmazható. Ezt a megoldást alkalmazza az új Btk. 216. §-a is, míg a régi Btk. 174/B. §-a korábban kifejezetten a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagjait védte a közösség tagja elleni erőszak esetében. A korábbi kisebbség-központú rendelkezéseket felváltó formai semlegesség ideológiai ízlés szerint tekinthető legitimnek, ugyanakkor komoly veszélyeket rejt.⁶⁶ A legkönnyebb ezt összehasonlító példán keresztül látni: elég talán az állítólagosan magyarsága miatt Szlovákiában bántalmazott Malina Hedvig ügyére utal-

⁶² Penelope CANAN – George W. PRING: „Strategic Lawsuits Against Public Participation” *Social Problems* 1988/5. 506–519., <https://doi.org/10.2307/800612>.

⁶³ A Kúria Pfv.IV.20.199/2020/7. számú, 2021. március 24-én kelt ítélete. Az elsőfokú ítélet: Fővárosi Törvényszék, 28.P.23.924/2018/10.; a másodfokú ítélet: Fővárosi Ítéltábla, 32.Pf.20.546/2019/4-II.

⁶⁴ BÁRÁNDY Gergely: A közösségek emberi méltóságának büntetőjogi védelme Magyarországon, Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, 2009, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/barandy-gergely/barandy-gergely-vedes-ertekezes.pdf>.

⁶⁵ TÓTH Judit: „A közösség méltóságának tiszteltben tartása. Kaltenbach Jenő ombudsmani kezdeményezéseinek értékelése” In: SZARKA László – VÍZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában* (Budapest: Gondolat 2007) 189–214., 191.

⁶⁶ DINÓK Henriett Éva: „A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásának általános kérdései – a kiemelt büntetőjogi védelem mellett és ellen szóló érvek” *Állam- és Jogtudomány* 2014/4. 26–50.

nunk, hogy láttassuk, nem haboznánk diszkriminációt kiáltani, esetleg kifejezetten kisebbségellenes szabályként azonosítani, ha egy hasonló klauzulát a szomszédos országok valamelyikében következetesen a többségi nemzet védelmében, a magyar kisebbséghez tartozók (vagy az őket támogató többségek) kritikusabb megnyilvánulásaival szemben kezdenének alkalmazni, a többség érzékenységgel egybevágó bírói gyakorlat támogatásával.

Bár vannak erre irányuló törekvések,⁶⁷ a többségi jogok védelmét a kisebbségi jogok mellé emelni számos problémát vet fel, különösen ha utóbbit a többségi elvre (vagy a nemzetállamokra⁶⁸) épített rendszer részreahajló működésével szembeni kompenzációként fogjuk fel: a többség jogi védelme ugyanis egyfajta „győzteskompenzációként” nem tesz mást, mint a kisebbségeknek adott relatív védelem hatását csökkenti. A kompenzációs logika alapján mondhatja Ronald Dworkin, hogy értelmetlen a többség jogairól beszélni.⁶⁹

A Tóta W.-eset különösen jó példa erre, hiszen egy kisebbséggel – migránsokkal, bevándorlókkal, menedékkérőkkel, menekültekkel – szembeni narratívát fordított át többség-kritikussá, s tette ezt önkritikusan, hiszen ő maga sem vallja magát a magyartól eltérő etnikumúnak.⁷⁰ A szöveg tágabb politikai és társadalmi kontextusában felmerül a kérdés, hogy a több mint ezer évvel ezelőtti erőszak kedvezőtlen rávetítése a nemzetre vagy a jelenkori csoportokra alkalmazott azonos szóhasználat társadalmi hatása és az így megfogalmazott önkritikával okozott kár-e a nagyobb, illetve hogy melyik „beszéd” igényel inkább jogi válaszlépést. Mivel politikailag megosztó kérdéstről van szó a többségi etnikumon belül is, a csoportos igényérvényesítés szempontjából felmerül a képviselőlet legitimitásának kérdése. Az ügyben a „ki képviseli a csoportot” (itt a magyar nemzetet) kérdése mellett ugyanolyan fontoságú a „mi a csoport érdeke”. Az első kérdésre a konkrét ügyben az a válasz született, hogy bárki – függetlenül állampolgárságtól és etnikai hovatartozástól – felléphet a csoportérdek védelmében, tehát kifejezetten megengedő ennek kapcsán a jogi szabályozás. Ugyanakkor felvethető, hogy a felperesek által megjelenített magyar etnikai, nemzeti érdek nem az egyetlen, hogy a többségen belül másképp gondolkodók által megfogalmazott önkritika lehetőségét szűkíti a jog a történelmi köntösbe csomagolt és a konfliktustól vissza nem riadó vélemény szankcionálásával. A csoportos igényérvényesítés kapcsán gyakran élesebben vetődik fel, hogy ki jogosult megjeleníteni vagy képviselni egy kollektíva érdekeit, s ez nem független attól a kérdéstől, hogy pontosan mik is a csoport érdekei. A következő részben ezt vizsgáljuk.

⁶⁷ Liav OLGAD: *The Cultural Defense of Nations: A Liberal Theory of Majority Rights* (Oxford: Oxford University Press 2015), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199668687.001.0001>.

⁶⁸ Lásd a korábban hivatkozott érvet: MACKLEM (53. l.).

⁶⁹ Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously* (Cambridge, MA: Harvard University Press 1978) 194.

⁷⁰ Hozzá kell tenni, hogy az ügyben a kollektíva kezelésénél fontosabb kérdés a szólásszabadság kérdése, a Kúria ítélete azon megállapítását, hogy a cikk provokáció, amelletti érvként használja, hogy jogszerű ennek a szólásnak a korlátozása. A kapcsolódó alkotmányjogi panaszt az Alkotmánybíróság IV/02299/2021. ügyszámon befogadta: <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/01146031FDEF-DEAAC12587640033DCE4?OpenDocument>.

KÉPVISELET ÉS CSOPORTOS IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS

Az identitáspolitikai viták korában különös jelentőséget kap az a dilemma, hogy ki lehet legitim képviselője csoportoknak és kollektív érdekeknek. A „pozicionalitás” a csoportos igényérvényesítés esetében is fontos kérdés, és a kisebbségi pereskedés kritikussai fel is vetik. Többek között erre utal a „rózsadombi jogvédők” vádja: egyfajta meg nem feleltethetőség a képviseltek és a képviselők, a jómódú és a többségi etnikumhoz tartozók és a szegénységben élő etnikai kisebbségek között, sőt akár kifejezett paternalizmus a saját jogaikért fellépni nem tudó vagy nem kívánó csoportok érdekében. Ugyanakkor az is igaz, hogy az általános emberi jogi fellépés esetén kevésbé merülnek fel legitimációs kérdések, mint akár a kollektív, akár a kisebbségi képviselet esetén, hiszen az emberi jogok hatékonyabb érvényesítéséhez nem szükséges speciális felhatalmazás – még ha ennek módja, üteme és a prioritások kapcsán fel is merülhetnek taktikai kérdések.

Bragyova András így okkal beszélt paternalizmusról az érintettek meghatalmazásától elválasztott – nálunk közérdekűnek hívott – fellépés esetén.⁷¹ Mint a Tóta W.-ügy mutatja, ez a meglátás általában igaz a jogra: a jogosultság-szemléletű jogi megközelítés révén a jog maga is paternalista, hiszen az egyéb politikai nyomásgyakorlás, szervezkedés helyett jogi képviselők révén lehet a konfliktusokat lejátszani – amellyel kapcsolatban szokás a jog demobilizációs hatásáról is beszélni. A csoportos igényérvényesítés esetén ennek a dilemmának a praktikus kezelése a képviselői megfelelés vizsgálatára. Az Egyesült Államok *class action* szabályozásában ez az a feltétel, hogy a reprezentatív felek fair és megfelelő módon tudják-e védeni a csoport érdekeit.⁷² Ez a szabályozás továbbá garanciákat tartalmaz magának a képviseletnek a megfelelésére, hiszen a bíróságnak vizsgálnia kell, többek között, a képviselő jogi ismereteit és korábbi tapasztalatait, amelyek alkalmassá teszik a funkció ellátására.⁷³ További lehetőség, ha az ütköző csoportérdekek nem feszítik szét a közös fellépés kereteit, hogy a peresített igények és érdekek szerint alcsoportokat határoz meg a bíróság.

A közérdekű perekkel kapcsolatos elvárások hasonlóak, ám a szervezet szakmai erőforrásait és elhivatottságát nem a polgári peres bíróság vagy a közigazgatási hatóság, hanem a civil szervezetek bejegyzését ellátó bírák ellenőrzik. Az ütköző csoportérdekeket is van lehetőség kezelni, amennyiben azt az alperes/eljárás alá vont vagy az eltérő érdekű csoportok beavatkozóként indítványozzák. A hazai jogérvényesítésen túllépve különös nehézség, hogy az a szervezet, amely közérdekű perben általánosságban képviselte a kisebbségi csoport érdekeit, nem lesz képes minden egyes nemzetközi jogorvoslatot igénybe venni. A képviselet alapvetően egyéni

⁷¹ „A szakmai vita és érvelés esélye fennmaradt”, Bragyova András alkotmánybíróval Halmi Gábor beszélget, *Fundamentum* 2014/1–2. 70.

⁷² A vonatkozó szabály: „*the representative parties will fairly and adequately protect the interests of the class*”, Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23(a)(4).

⁷³ Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23(g)(1)(A)–(B), utóbbi szerint a bíróság szintén a fair és megfelelő képviseletet vizsgálja: „the court [...] may consider any other matter pertinent to counsel's ability to fairly and adequately represent the interests of the class”.

panaszon alapul, és erre hivatkozva utasította el az Emberi Jogok Európai Bírósága a CFCF Győr városa ellen folytatott deszegregációs ügye nyomán született kérelmet.⁷⁴ Hasonló indokkal utasította el a CFCF kérelmét az Alkotmánybíróság is, érdemi válasz nélkül hagyva, hogy amennyiben rendes bíróságok előtt az alapítvány indíthat közérdekű pert, miért zárható el az AB előtti jogorvoslattól.⁷⁵ A nyíregyházi deszegregációs pert lezáró kúriai ítélet után egy, a közérdekű perben részt nem vett, ám az ítélet által közvetlenül érintett diák panaszával kapcsolatban azt állapította meg az EJEB, hogy e konkrét esetben a közérdekű igényérvényesítésen túli egyéni szempontok merültek fel a kérelmezőnél, ezt viszont a tagállami bíróságok értelemszerűen nem vizsgálták. Utóbbi szempont pedig befogadhatatlanná teszi az ügyet, hiszen a tagállami bíróságok előtt nem egyéni szinten merítették ki a jogorvoslati lehetőségeket.⁷⁶

Természetesen ez a probléma nem csak Magyarországot érinti. Bulgáriában a gyűlöletbeszéd elleni hatékony jogi fellépés ütközik eljárási akadályba. A prominens politikai szereplők részéről elhangzó, elterjedt, gyakran erőszakos és náci retorikát idéző, leggyakrabban roma- és menekültellenes kijelentésekkel szemben az ügyészség vonakodik fellépni. (Ugyanakkor az ügyészség nem habozik eljárást indítani gyűlöletbeszéd vádjával roma elkövetőkkel szemben – a többségi részreahajlás újabb példajaként.) Hatékony védelmet nyújt ezekben az esetekben a bolgár antidiszkriminációs szerv, a Diszkrimináció elleni védelem bizottsága, illetve a polgári bíróság.⁷⁷ A témánk szempontjából lényeges vonás, hogy konkrét egyéni áldozat hiányában – márpedig a gyűlölködő kijelentések általában nagyobb csoportra vonatkoztatva hangzanak el, ahol vagy a teljes csoportot, vagy senkit nem tekinthetünk áldozatnak –, a vádemelés megtagadása ellen nem lehet jogorvoslatot benyújtani, és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti jogorvoslat is akadályokba ütközik. Az első, ezt a gyakorlatot kifogásoló bolgár kérelem befogadását elutasító döntésében a Bíróság utalt arra, hogy bár a büntetőjogi fellépés nem járt sikerrel, a kérelmezőknek igénybe kellett volna venniük az antidiszkriminációs szerv vagy a polgári bíróságok előtti eljárást, mint hatékony jogorvoslati formát.⁷⁸ Az antidiszkriminációs bizottság előtti eljárás erejét részben az adja, hogy közérdekű igényérvényesítés nyomán vagy hivatalból is eljárhat a zaklatást megvalósító gyűlöletbeszédrel szemben, ugyanakkor ezt az előnyt teszi semmissé az, ha ezt követően az esetlegesen elutasító döntés esetén a nemzetközi jogorvoslat kizárt. Ez a vizsgált esettípusban különösen nehézze teszi a hatékony fellépést, hiszen azt várja el a gyűlöletbeszéd célszemélyeitől,

⁷⁴ *Esélyt A Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány v. Hungary*, inadmissibility decision of 25 March 2014 no. 786/14.

⁷⁵ 3133/2013. (VII. 2.) AB végzés.

⁷⁶ *Amanda Kósa v. Hungary*, inadmissibility decision of 14 December 2017, no. 53461/15, §§ 58–63. Igaz, hogy előtte a Bíróság egy bekezdésben azt is felsorolja, miért lehetne indokolt a kérelem befogadása, a védett csoportra (roma gyerekek) és a gyakorlatban is hatékony jogvédelem elvére hivatkozva. § 57.

⁷⁷ Az esetek hivatkozását és részletesebb ismertetést lásd: Krassimir KRANEV: „Legal Mobilization Related to Anti-Romani Hate Speech in Bulgaria”, 2021, kézirat a jelen írás szerzőjénél.

⁷⁸ *Panayotova and Others v. Bulgaria*, Judgement of 6 June 2019, no. 12509/13, § 64.

hogy beleálljanak egy konfliktusos, hosszadalmas és egyben kétséges kimenetelű jogi eljárásba, amely exponálja a személyüket és revizifikációval jár.

A fenti eljárási hiányosságokat leginkább jogalkotás útján lehetne rendezni, a különböző típusú fórumok előtti egyéni és kollektív fellépési lehetőségek összehangolásával. A csoportos igényérvényesítés lehetőségének kiszélesítése ennek során annyiban jelentene megoldást, hogy abban az esetben az érintettek, maguk is a csoport tagjaként, felek lennének az eljárás kezdetétől. A közérdekű fellépéssel szemben így a későbbi eljárási problémák kevésbé jelenthetnék akadályát az érdemi vizsgálatnak.

Amennyiben a képviselet kérdése megnyugtatóan rendezhető is, a pereskedésnek – különösen ha esetek szélesebb körét fogja át – jelentős költségei vannak. Ha ezek nem állnak rendelkezésre, a legkedvezőbb jogi szabályozási környezetben is jogorvoslat nélkül maradhatnak az áldozatok, és a legjobb tartalmi szabályozás is hiábavalónak bizonyulhat. Zárásként erről a kérdéstről ejtünk néhány szót a csoportos igényérvényesítés kapcsán.

FINANSZÍROZÁS ÉS CSOPORTOS IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS

A kártérítési logikából és a hazai (valamint régiós) perköltség-viselési szabályokból az következik, hogy a vesztes félnek olyan helyzetbe kell hoznia a másik felet, mintha a pereskedésre nem is került volna sor. A gyakorlatot tekintve ez távoli ideálnak tűnik: nem jellemző, hogy a nyertes félnek megítélt összegek, beleértve a perköltséget, teljes kompenzációt nyújtanának a jogi képviselet valós költségeiért, kiemelten pedig a per előkészítésével kapcsolatos kiadásokért. Az sem segít ezen, ha úgy számolunk, hogy a megítélt kártérítésből kell levonni a költségeket, hiszen azok funkciója, hogy a pereskedésen kívül okozott kárt térítsék meg, s a megítélt összegek nagyságrendileg nem teszik reálissá ezt a megoldást. Kártérítés ráadásul nem minden eljárásban érhető el, arra a kérdésre pedig csak utalunk itt, hogy a pereskedéssel, különösen a kifejezetten abuzív pereskedési stratégiával okozott hátrány, idegeskedés, nyilvános meghurcolás mennyiben lehet kártérítés tárgya. Kritikus megközelítésben mindez azt jelenti, hogy a jogrendszernek a legkevésbé sem célja, hogy a rendszerszintű, nagy volumenű jogsértések elleni fellépésre motiváljon. Nem túlzás ezt elszomorítótnak tartani, különösen ha az emberi jogi jogsértések területét vizsgáljuk. A strasbourgi bíróság perköltségekkel kapcsolatos gyakorlata is ezt a trendet követi, amikor nem teszi lehetővé a panasz benyújtását megelőző kiadások követelését, és teret enged a jogi képviselők kiadásait és díját megkérdőjelező érveknek a bepanaszolt államok részéről. A kártérítési logika alapján vizsgálva pedig ez azt jelenti, hogy a kár megtérítésének költségeit alapvetően nem a károkozók állják.

A csoportos perelés ezen annyiban segíthet, hogy az igények aggregálásával nagyobb mértékű felelősségviselésre szoríthatja a károkozót, hiszen számos olyan igény érvényesítését kapcsolja be a folyamatba, amely egyéni fellépés esetén nem jutna el a peresítésig. Bár ideális esetben ez összekapcsolható a perrel kapcsolatos kiadások teljes megtérítésével, ez önmagában is jelentős előrelépés lehet. Mutatja ezt

az egyesült államokbeli gyakorlat, ahol az osztályos perlés olyan közegben működik, ahol nem a vesztes fél fizet, hanem mindenki viseli a saját költségeit, és joggazdaságtani számítások szerint a csoportos igényérvényesítés jelentősen javítja a megtérülés esélyét.⁷⁹

Addig, amíg erre nincs esély, marad a jelenlegi helyzet, ahol akkor van esély átfogóbb pereskedési stratégia érvényesítésére, ha ezt külső szereplő finanszírozza. Nem véletlen, hogy a régióban például a romajogi pereskedés kiemelt szerepet játszott, hiszen erre célzott források álltak rendelkezésre nemzetközi donoroktól. Más kisebbségek esetén ez kevésbé volt jellemző. Nem meglepő az sem, hogy újabban az Európai Unió is felismeri a kérdés fontosságát, és vizsgálja annak lehetőségét, hogy közvetlenül jogi fellépéshez nyújtson támogatást – amely mind ez ideig hiányzik a finanszírozási célok, sőt lehetőségek közül.⁸⁰ Szintén fontos fejlemény lehet, hogy – talán a bevezetőben felvázolt kisebbség- és jogállamiság-ellenes trendekre is válaszul – magánszemélyek is egyre inkább hajlamosak jogvédő célra adományozni.

A valódi és jogi megoldást ezzel együtt azt hozhatja, ha a jogi igényérvényesítésben következetesebben érvényesül az a szabály, hogy a peres költségekkel együtt kell a perre okot adó – mert peren kívül kártérítés megfizetésére vagy a jogsértő magatartás feladására nem hajlandó – félnek a teljes kárt megtérítenie. Ehhez is közelebb vihet a csoportos igényérvényesítés.

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban azt vizsgáltuk, a csoportos igényérvényesítés mennyiben jelenthet megoldást a tágan felfogott kisebbségi jogvédelem terén. A jogi mozgósítás megközelítését használva a jogi eljárások igénybevételét a politikai mobilizáció kontextusában helyeztük el, ahol tehát a jogi és a tágabb, politikai, társadalmi, gazdasági akadályok és lehetőségek egyaránt jelentőséggel bírnak. A kiinduló helyzetben számos akadályt lehet azonosítani. Ilyenek a kisebbségeknek aligha kedvező, jogba és átszivárgó politikai trendek, amelyek a szuverenitás (vagy újabban az identitás) hangsúlyozása mellett kívánnak mentesülni többek között nemzetközi emberi jogi követelmények teljesítése alól. Nem kedvez a jogérvényesítésnek a nemzeti és nemzetközi, illetve szupranacionális keretek töredezettsége, amely kifejezett eljárási akadályt is jelenthet számos esetben. Gondot jelent továbbá a rendszerszintű, illetve intézményi hátrányok elégtelen jogi elismerése, amelyet csak erősít, hogy ahol mégis elérhető hatékony jogorvoslat, és esetleg kedvező döntés is születik, a jogi mobilizáció költségeit ritkán lehet teljes egészében a vesztes félre terhelni.

A csoportos igényérvényesítést ezen kihívások mentén vizsgálva azt találjuk, hogy a kártérítési logika csoportos szintű alkalmazása növelheti a jogvédelem hatékonyságát. Igaz, hogy ez sem véd a jogalkotói „felülírás” gyakorlatával szemben, azonban,

⁷⁹ Lásd például ezt az érvet a kanadai legfelső bíróságnál: *Western Canadian Shopping Centres v. Dutton* (2001) 2 S.C.R. 534, para. 28.

⁸⁰ MORRIS LIPSON – PETER NOORLANDER: Feasibility Study for financial support for litigating cases relating to violations of democracy, rule of law and fundamental rights, European Union, 2020.

ahogy a hazai példa is mutatja, ez olyan súlyos lépéssel valósítható meg – a kártérítés elvének felrúgásával –, amelynél nehéz elképzelni, hogy az európai jogi térben ne bizonyulna jogellenesnek. A hatékonyság növelése abban is jelentkezhethet, hogy a szétaprózott, egyéni szinten jelentéktelennek tűnő, ámde strukturálisan komoly hátrányt okozó jogsértések aggregált formában, kártérítési szankcióval is támadhatóvá válnak. A töredezettség és a költségek problémáját a csoportos igényérvényesítés önmagában szintén nem oldja meg, ugyanakkor itt is hozhat előrelépést: a csoport perben állása után nehezebb nemzetközi fórumon azzal elutasítani a kérelmet, hogy a csoport egy-egy tagjának ügyét nem vizsgálta nemzeti bíróság; a költségviselésből eredő egyenlőtlenségek pedig ellensúlyozhatók azzal, hogy a költségek nagyobb számú ügyfél között oszlanak meg.

A csoportos igényérvényesítés ezen felül a többségi részreahlás problémájához is több fogódzót ad, mint az egyéni eljárások. A rendszerszintű, illetve intézményi diszkrimináció vagy joghátrány megállapítását gyakran ellehetetleníti, ha a releváns és gyakran csoport szinten jelentkező bizonyítékok körét kirekesztik az eljárásból arra hivatkozva, hogy az egyéni ügyben ez nem releváns. A csoportos elem explicit beemelése megnehezíti a tágabb összefüggések kirekesztését a jogi döntés-hozatalból. Problémás, hogy a csoportérdekek egyéni eljárási keretben esetlegesen jelennek meg, ahogy ezt a magyar nemzet méltósága kapcsán született kúriai döntés kapcsán láttuk. A csoportos igényérvényesítés esetében erre a dilemmára maga az eljárás ad választ, amikor a vizsgálandó kérdések közé emeli azt, hogy a képviselő megfelelően tudja-e képviselni a képviselt csoportnak az ügyben megjelenő, adott esetben szerteágazó érdekeit. Mint a többi kérdés kapcsán, ez itt sem jelent önmagában biztos megoldást, de átláthatóbbá és számonkérhetőbbé teszi a képviseletet és a felek érdekeit azzal, hogy kifejezetten a jogi döntéshozatal részévé teszi a problémát.